

Bartłomiej Wicherek*

Zbrodnicza działalność Selbstschutzu na toruńskim Podgórzu oraz w pobliskich wsiach

Criminal activity of the Selbstschutz in Toruń's Podgórze
district and nearby villages

Kriminelle Aktivitäten der Selbstschutzorganisation
in Toruń-Podgórz und in den umliegenden Dörfern

Streszczenie: Jesienią 1939 r. setki miejscowości Pomorza spłynęły krwią wielu ich mieszkańców, często stanowiących przedwojenną elitę intelektualną i patriotyczną. Formacją, która w dużej mierze przyczyniła się zarówno do schwytania osób uznanych za wrogów III Rzeszy, jak i ich wymordowania, był Selbstschutz Toruń, a w tym włączony w jego granice na niedługo przed wybuchem wojny Podgórze, był jedną z miejscowości, na obszarze której zbrodnicza organizacja odcisnęła piętno swojej działalności. Dzielnice wyróżnia jednak fakt, iż jako jedyna stała się obszarem działalności podmiejskiej grupy Selbstschutzu. Niniejszy artykuł stanowi próbę opisu zagadnień związanych z zasięgiem terytorialnym owej formacji, składem osobowym, a przede wszystkim zbrodniczą aktywnością Niemców do niej przynależących. Zwieńczenie

---

* Student studiów magisterskich na kierunku wojskoznawstwo (Wydział Nauk Historycznych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu). Członek Wojskoznawczego Koła Naukowego. Do jego zainteresowań badawczych należą tematy związane ze zbrodnią pomorską 1939 r. ORCID: 0000-0002-5809-3102.

tekstu stanowi lista aresztowanych mieszkańców Podgórza i okolic, których nazwiska i dalsze losy udało się ustalić.

Abstract: In the autumn of 1939, hundreds of towns in Pomerania flowed with the blood of many of their inhabitants, often constituting the pre-war intellectual and patriotic elite. The Selbstschutz was a formation that largely contributed both to the capture of those considered enemies of the Third Reich and their murder. Toruń, including Podgórze, which was incorporated into its boundaries shortly before the outbreak of war, was one of the localities where the criminal organisation left its mark. However, the district is distinguished by the fact that it was the only one to become the area of activity of a suburban Selbstschutz group. This article is an attempt to describe the territorial range of this formation, its personnel, and above all the criminal activity of the Germans who were part of it. The text is concluded with a list of arrested inhabitants of Podgórze and the surrounding area, whose names and further fates have been established.

Zusammenfassung: Im Herbst 1939 waren Hunderte von Städten in Pommerellen vom Blut vieler ihrer Bewohner, die oft die intellektuelle und patriotische Elite der Vorkriegszeit bildeten, überströmt. Die Formation, die maßgeblich zur Festnahme und Ermordung von Menschen, die als Feinde des Dritten Reiches eingestuft waren, beitrug, war der Selbstschutz Toruń, einschließlich seines Ortsteils Podgórz, das kurz vor Kriegsausbruch eingemeindet wurde, gehörte zu den Städten, in denen die verbrecherische Vereinigung ihre Spuren hinterlassen hat. Der Ortsteil zeichnet sich jedoch dadurch aus, dass er als einziger zum Wirkungsgebiet der vorstädtischen Selbstschutztruppe wurde. Dieser Beitrag ist ein Versuch, Fragen im Zusammenhang mit der territorialen Reichweite dieser Formation, mit ihrer personellen Besetzung und vor allem die kriminellen Aktivitäten der darin organisierten Deutschen zu beschreiben. Der Text endet mit der Liste der verhafteten Bewohner von Podgórz und Umgebung, deren Namen und Schicksal festgestellt werden konnten.

Słowa kluczowe: zbrodnia pomorska 1939, Podgórz, Selbstschutz Westpreussen

Keywords: the Pomeranian atrocities 1939, Podgórze, Selbstschutz Westpreussen

Schlüsselwörter: Pommerelisches Verbrechen von 1939, Podgórz, Selbstschutz Westpreussen

Podgórz, będący przez wieki odrębnym ośrodkiem miejskim, został ostatecznie przyłączony do Torunia 1 kwietnia 1938 r.¹ Ściśle powiązany z rozwijającą się na jego terenie koleją i placówkami wojskowymi był miejscem, w obrębie którego działało wiele organizacji patriotycznych, społecznych, kulturalnych i religijnych. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, Bractwo Kurkowe, Liga Katolicka, Żywy Różaniec czy Towarzystwo Śpiewu „Halka” to przykłady rodzimej aktywności w okresie międzywojennym². Polacy stanowili wówczas zdecydowaną większość mieszkańców, obok której żyła nieliczna mniejszość niemiecka. Do reprezentantów drugiej z grup możemy zaliczyć m.in. znaną z wyrobów mięsnych rodzinę Jaugschów³ czy rodzinę właściciela składu rzeźniczego Hugo Dobsłaffa⁴.

Niestety nie zachowało się zbyt wiele źródeł, które mogłyby szczegółowo opisać wzajemne relacje między ludnością polską a niemiecką na terenie Podgórza czy okolicznych wsi. Wyjątkiem są opublikowane wspomnienia 16-letniego Tadeusza Zakrzewskiego. Odnaleźć w nich możemy informacje o ostatnich tygodniach przed wybuchem wojny, które okazały się dla autora niespokojne:

Pewnego popołudnia siedziałem, jak zwykle nad książką, która tym razem wydawała mi się nudna. Pamiętam, że odkładałem ją co chwila, ale uprzytomniwszy sobie, że i tak nie mam innego, przyjemniejszego zajęcia,

---

¹ K. Kluczwajd, *Podgórz: toruńskie przedmieścia sprzed lat*, Łódź 2018, s. 19.

² Ibidem, s. 74–76.

³ Ibidem, s. 47.

⁴ Ibidem, s. 52.

zaczynałem czytanie od nowa. O godzinie 19:00 usłyszałem turkot opuszczanej żaluzji, w znajdującym się pod naszym mieszkaniem sklepie rzeźnickim, który o tej porze zamykano. Po chwili dobiegł mnie z dołu przytłumiony odgłos tajemniczego postukiwania. Od tego dnia słuchałem co wieczór tego stukania. Nie dawało mi ono spokoju. Przypomniały mi się pamiętniki szpiega angielskiego, które pożyczyłem i przeczytałem jednej nocy.

Przez kilka dni o niczym innym nie myślałem, jak tylko o podstępnych i śmiałych metodach wywiadu i uporczywej walce o wojskowe i państwowe tajemnice. Wszystkich znajomych Niemców zacząłem nagle podejrzewać o szpiegostwo. Gruby rzeźnik, właściciel domu i sklepu pod naszym mieszkaniem, którego „czyntopry” na moje pozdrowienie zawsze mnie tak śmieszyło, wydał mi się nagle chytrym konspiratorem. Zarzucałem sobie, że nie zauważyłem dotychczas czającego się pod krótkimi i szczeciniastymi jego wąsami złośliwego uśmiechu i spojrzenia kaprawych oczek, uchylających się od mego śmiałego spojrzenia. Zacząłem go uważnie obserwować, lecz nic nie zauważyłem. Przeniosłem więc moje podejrzewania na grubą dziewczynę sprzedającą w sklepie. Dawniej, ilekroć krajała kielbasę, po którą posyłała mnie mama, same „Wass denn noch” [Co jeszcze?], jakie nieustannie powtarzała po odważeniu każdej żądanej porcji, nie wydawało mi się dziwne. Przecież po polsku nie umiała.

Teraz wyczułem w tych wyrazach coś buńczucznie zuchwałego. I do tego to tajemnicze postukiwanie, które codziennie o tej samej godzinie dolatuje z mieszczącego się za sklepem magazynu. Jak to możliwe, że nie zwróciłem na to wcześniej uwagi! Przecież to brzmi wyraźnie, jak nadawanie alfabetem Morse’a. Czyżby tam działała jakaś tajna radiostacja⁵?

Należy podkreślić, że autor wspomnień w kolejnych dniach podjął próbę zdemaskowania szpiega. Tajemnicze dźwięki okazały się niezwiązane z działalnością wywiadowczą sąsiadów⁶. Sytuacja ta była zapewne ubarwiona młodzieńczą fantazją. Pokazuje jednak, w jaki sposób napięta sytuacja związana z ryzykiem wybuchu wojny, mogła wpływać na dotychczasowe znajomości i relacje między Polakami a Niemcami.

W pierwszych dniach września z Podgórza wyjechało wielu Niemców, w tym wspomniana rodzina Dobsłaffów⁷. Wielu z nich opuściło

---

⁵ T. Zakrzewski, *Wspomnienia Torunianina z Podgórza*, wyd. Z. Jędrzyński, Toruń 2016, s. 112.

⁶ Ibidem, s. 115–116.

⁷ Ibidem.

swoje domy za sprawą akcji mającej na celu internowanie ludności niemieckiej z Pomorza. Działanie to miało charakter *stricte* prewencyjny, obawiano się bowiem, jaką przyjmą postawę w obliczu wybuchu konfliktu zbrojnego. Dowodzenie nad jednym z konwojów, w którym znajdowali się m.in. mieszkańcy Torunia i okolic, przypadło kpt. rez. Janowi Drzewieckiemu. Zadanie to, ze względu na panujący chaos, szybko przesuwaną się linię frontu, uszkodzone trakcje kolejowe, częste ataki powietrzne czy inne trudności wywołane wojną, nie było łatwe. Zdecydowaną większość internowanych udało się doprowadzić do Warszawy. W trakcie marszruty zaistniał jednak incydent. Część Niemców zainicjowała ucieczkę, na którą odpowiedziano w większości bezwładnymi strzałami⁸. Wydarzenia te i podobne zostały wykorzystane przez machinę propagandy III Rzeszy, która rozpowszechniała fałszywe informacje o tzw. Todesmarsch (marszach śmierci)⁹. Zdaniem Tadeusza Jaszowskiego i Czesława Sobeckiego wokół marszu pod dowództwem kpt. Drzewieckiego rozpetano kampanię propagandową, niemalże porównywalną do Bromberger Blutsonntag (bydgoskiej krwawej niedzieli)¹⁰. Obydwa zostały wykorzystane do wzbudzenia nienawiści wobec Polaków, a następnie posłużyły jako jedne z głównych pretekstów do popełnianych na Polakach zbrodni¹¹.

Oddziały niemieckie wkroczyły do Torunia 7 września 1939 r., rozpoczynając tym samym kilkuletnią okupację miasta¹². Wraz z przybyciem wojsk III Rzeszy rozpoczęły się pierwsze represje wymierzone w polską ludność. Planem zbrodniczego reżimu było wymordowanie

---

⁸ T. Jaszowski, Cz. Sobecki, *Niemy świadek. Zbrodnie hitlerowskie w toruńskim Forcie VII i lesie Barbarka*, Bydgoszcz 1971, s. 103–107.

⁹ Ibidem, s. 104; S. Grochowina, *Selbstschutz w Toruniu i powiecie toruńskim*, [w:] *Zapomniani kaci Hitlera: Volksdeutscher Selbstschutz w okupowanej Polsce 1939–1940. Wybrane zagadnienia*, red. I. Mazanowska, T. S. Ceran, Bydgoszcz–Gdańsk 2016, s. 178.

¹⁰ T. Jaszowski, Cz. Sobecki, *Niemy świadek*, s. 104.

¹¹ E. Nowikiewicz, *Prasa o wydarzeniach w Bydgoszczy z 3–4 września 1939 roku*, [w:] *Bydgoszcz 3–4 września 1939: studia i dokumenty*, red. T. Chinciński, P. Machcewicz, Warszawa 2008, s. 806–807; T. Jaszowski, Cz. Sobecki, *Niemy świadek*, s. 103–104; S. Grochowina, *Selbstschutz*, s. 178.

¹² J. Sziling, *Organizacja niemieckich władz okupacyjnych Torunia (1939–1945)*, [w:] *Historia Torunia*, t. 3, cz. 2, red. M. Biskup, Toruń 2006, s. 502–503.

w pierwszych tygodniach wielu z nich, w szczególności przedstawiciele warstw przywódczych, inteligencji, duchownych, a także członków organizacji i stowarzyszeń patriotycznych. Na terenie Pomorza za realizację tego zadania w dużej mierze odpowiedzialny był Volksdeutscher Selbstschutz. To za sprawą członków formacji, złożonej z przedstawicieli miejscowej mniejszości niemieckiej, skala zbrodni stała się tak porażająca. Zнали oni bowiem dobrze swoich sąsiadów, dzięki czemu wiedzieli, kto wśród Polaków wyróżnia się patriotyczną postawą. Należy powiedzieć o tym, że wiele późniejszych ofiar „Samoobrony” nie było związanych z inteligencją, a wywodzili się z niższych warstw społecznych. Tomasz Ceran zauważył, że

tak duży udział rolników i robotników wśród wszystkich ofiar wynikał przede wszystkim ze szczególnie zbrodniczej działalności Selbstschutzu. Eksterminacja inteligencji wynikała z polityki okupacyjnej i była przeprowadzona rękoma Selbstschutzu, ale zabijanie „zwykłych” rolników i robotników wynikało głównie z aktywności Selbstschutzu, na co państwo niemieckie dało oczywiście przyzwolenie, choć tego typu działania nie były dla Berlina priorytetem¹³.

Należy powiedzieć, że Selbstschutz Westpreussen został podzielony na sześć inspektoratów. Powiat toruński wraz z miastem wchodził w skład drugiego inspektoratu, z siedzibą w Płutowie (pow. chełmiński). Na jego czele stał bratanek głównodowodzącego pomorską częścią formacji: Ludolf Jakob von Alvensleben¹⁴. Powstawanie formacji w rejonie Torunia było ściśle związane z przyjazdem SS-Sturmbannführera Helmutha Kurta Zaporowicza, który mianowany Kriesführerem objął dowodzenie nad „Samoobroną” w mieście i na terenie całego powiatu toruńskiego. Podporządkowani mu byli znajdujący się niżej w hierarchii Ortsführerzy (dowódcy grup miejscowych). Przykładem takowej może być sam Toruń ze stojącym na czele w tym mieście Stadtführerem

---

¹³ T. Ceran, *Zbrodnia pomorska 1939: początek ludobójstwa niemieckiego w okupowanej Polsce*, Bydgoszcz–Warszawa 2024, s. 253.

¹⁴ I. Mazanowska, T. Ceran, op. cit., 36–41; S. Grochowina, *Barbarka jako jedno z miejsc niemieckich zbrodni na Pomorzu Gdańskim w 1939 roku*, [w:] S. Grochowina, W. Rozynkowski, *Barbarka. Miejsce kultu, męczeństwa i pamięci*, Toruń 2019, s. 35; T. Jaszowski, Cz. Sobeci, op. cit., s. 17.

Rudolfem Preussem¹⁵. Podkreślić należy, że, Podgórz nie znajdował się w zasięgu działalności Selbstschutzu z miasta, a grupy miejscowej z okolic Małej Nieszawki. Wskazują na to zeznania świadków aresztowań, które niekiedy zawierają nazwiska sprawców i miejsce ich zamieszkania oraz opisują miejsce koncentracji pojmanych. Niestety nie możemy w pełni oszacować dokładnego zasięgu terytorialnego zgrupowania. Oprócz omawianej dzielnicy jej obszar działalności związany był prawdopodobnie z wsiami: Kozibór, Mała Nieszawka, Wielka Nieszawka. Niemiecka działalność obejmowała również Cierpice, Glinki oraz Kąkol, jednak z powodu niewystarczającej liczby źródeł niemożliwe jest rozstrzygnięcie, czy na terenie tych wsi działała odrębna grupa miejscowa.

Według relacji rodzin aresztowanych i świadków zdarzeń oraz dostępnych publikacji znane są nazwiska kilku funkcjonariuszy Selbstschutzu. Do formacji należeć miał Bruno¹⁶ lub Ewald Dobszlaff¹⁷. Nie wiadomo, czy był on spokrewniony z rodziną właściciela składu rzeźnickiego z Podgórza, czy jest to jedynie zbieżność nazwisk. Do formacji miał przynależeć także zamieszkujący Małą Nieszawkę Fritz Krause¹⁸. Zachowały się również wzmianki na temat nieznanych z imienia Laua, względnie Raua¹⁹ oraz Timma²⁰. Pojedyncze źródło mówi także o naczycielu Johannie Heinzu, który – niestety w nieznanych okolicznościach – miał uczestniczyć w aresztowaniach Polaków²¹.

---

¹⁵ J. Sziling, *Organizacja niemieckich władz okupacyjnych Torunia (1939–1945)*, [w:] *Historia Torunia*, t. 3, cz. 2, red. M. Biskup, Toruń 2006, s. 536; T. Jaszowski, Cz. Sobiecki, op. cit., s. 21; S. Grochowina, *Selbstschutz*, s. 177.

¹⁶ S. Grochowina, *Selbstschutz*, s. 185.

¹⁷ Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej APT), Starostwo Powiatowe w Toruniu 1945–1950, 383/80, Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce: Karta Rejestracyjna poszukiwania przestępstw wojennych nr 29.

¹⁸ Ibidem, Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce: Karta Rejestracyjna poszukiwania przestępstw wojennych nr 28; S. Grochowina, op. cit., s. 185.

¹⁹ Oddziałowa Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Gdańsku (dalej OKŚZpNP w Gdańsku), Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Wiktora Kanta, 5 października 1968 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Heleny Białeckiej, 16 września 1968 r.

²⁰ Ibidem, Protokół przesłuchania świadka Heleny Białeckiej, 16 września 1968 r.

²¹ APT, Starostwo Powiatowe w Toruniu 1945–1950, 383/80, Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce: Karta Rejestracyjna poszukiwania przestępstw wojennych nr 25.

Pierwsze zbrodnie związane z omawianą grupą miejscową mogły zostać dokonane w Cierpicach. Na tamtejszym cmentarzu znajduje się mogiła pięciu cywilnych ofiar narodowości polskiej, zamordowanych w czasie okupacji. Nazwiska osób spoczywających w grobie są nieznanne. Możemy jednak przypuszczać, że jedną z nich jest zamordowany najprawdopodobniej 12 września 1939 r., w okolicach tamtejszej leśniczówki, Bronisław Jackowski²². Na jego niepogrzebane szczątki natknął się m.in. Józef Szymczak. Okoliczności natrafienia na nie oraz wcześniejsze napotkanie Niemców, przynależących najpewniej do Selbstschutzu, w swoich zeznaniach opisał następująco:

[...] dojechaliśmy do miejscowości Chorągiewka, która leży w pobliżu Cierpic i tam chcieliśmy odpocząć i posilić się. W tym czasie przyjechały do nas cztery osoby, mężczyźni, rowerami. Byli oni ubrani w cywilne ubiory, uzbrojeni w pistolety i rozmawiali po niemiecku. Ci mężczyźni przeprowadzili rewizję osobistą u starszych mężczyzn i zrewidowali nasze rzeczy na furmance. Następnie pobili mego brata Franciszka, który liczył wówczas zaledwie 18 lat. Razem z nami wracała jeszcze jedna furmanka, na której jechali małżonkowie Kiełbasa z Solca Kujawskiego. Po sprawdzeniu naszych koni ci Niemcy powiedzieli nam, że mamy popatrzeć, jak Polacy mordowali Niemców, którzy leżą zabici w rowach. Kiedy ruszyliśmy z Chorągiewki to Niemcy wskazali nam, że tam za rogiem lasu leży zamordowany Niemiec. Wobec tego pobiegłem zobaczyć, kto tam leży. Po dojściu na miejsce zobaczyłem leżącego w rowie mężczyznę, którego rozpoznałem, że był to Bronisław Jackowski z Solca Kujawskiego, znany mi osobiście²³.

Jeszcze mniej wiemy na temat mieszkańca wsi Kozibór (obecnie w granicach Małej Nieszawki), Marcina Kociurskiego. Jedna z publikacji podaje jedynie, że został zamordowany po tym jak we wrześniu 1939 r. wyruszył do Torunia²⁴.

---

²² Sz. Datner, *55 dni Wehrmachtu w Polsce*, Warszawa 1967, s. 359–360.

²³ OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 9/76, Protokół przesłuchania świadka Józefa Szymczaka, 22 listopada 1979 r.

²⁴ W. Jastrzębski, *Terror i zbrodnia*, Warszawa 1974, s. 179.

Prawdopodobnie 13 października 1939 r. na terenie Podgórza aresztowano Bernarda Lewandowskiego²⁵. Niestety do dziś nie wiemy zbyt wiele na temat jego dalszych losów. Istnieje jednak duże prawdopodobieństwo, że wraz z wieloma innymi mieszkańcami dzielnicy został zamordowany na Barbarce.

Jak już zostało powiedziane, 17 października 1939 r. to data, która zapisała się w pamięci wielu torunian. Wówczas to na terenie miasta i powiatu rozpoczęła się zmasowana akcja, której efektem było aresztowanie setek Polaków²⁶. Podczas gdy od wczesnych godzin porannych było przeszukiwane Bydgoskie Przedmieście, w wielu okolicznych wsiach funkcjonariusze Selbstschutzu, często w brutalny sposób, aresztowali – ich zdaniem – obciążoną winami część miejscowej ludności.

Wczesnym rankiem 17 października 1939 r. wielu mieszkańców Podgórza usłyszało głośnie dobijanie się do drzwi ich mieszkań. Po ich otwarciu domownicy zazwyczaj widzieli dwóch funkcjonariuszy Selbstschutzu, których zadaniem było aresztowanie co niektórych lokatorów. Prawdopodobnie około godziny szóstej rano pojmano w ten sposób właściciela przedsiębiorstwa ogrodniczego przy ulicy Nieszawskiej, Leonarda Tadeusza Koźlikowskiego²⁷. Przypuszczalnie w tym samym czasie aresztowano także: Wincentego Białeckiego²⁸, Feliksa Dolatowskiego²⁹, Jana Kowalskiego³⁰, Jana Lewandowskiego³¹, Ignacego

---

²⁵ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej AIPN GK), 189/3, Pismo skierowane do więźniów Fortu VII o historię okupacji na Pomorzu [brak daty]; *Bernard Lewandowski*, źródło: <https://straty.pl/> [dostęp: 15.01.2024].

²⁶ J. Sziling, *Germanizacja*, s. 551–553; S. Grochowina, *Selbstschutz*, s. 183–185; T. Jaszowski, Cz. Sobecki, op. cit., s. 35–37.

²⁷ Archiwum delegatury Instytutu Pamięci Narodowej w Bydgoszczy (dalej AIPN By), 56/1044, Wniosek Urszuli Koźlikowskiej z d. Oczka o uznanie za zmarłego męża Leonarda Tadeusza Koźlikowskiego, 2 marca 1948 r.

²⁸ *Ibidem*, 56/1694, Wniosek Heleny Białeckiej o uznanie za zmarłego męża Wincentego Białeckiego, 23 grudnia 1945 r.

²⁹ *Ibidem*, 56/631, Protokół przesłuchania świadka Ignacego Nogi, 3 września 1947 r.

³⁰ *Ibidem*, 56/924, Protokół z rozprawy sądowej o stwierdzenie zgonu Jana Kowalskiego, 16 czerwca 1948 r.

³¹ *Ibidem*, 58/340, Wniosek Edmunda Lewandowskiego o uznanie za zmarłego ojca Jana Lewandowskiego, 9 lipca 1958 r.

Nogę³², Józefa Nowaka wraz z synem Józefem³³, prawdopodobnie Józefa Serafina³⁴, Józefa Szczmańskiego³⁵, Leona Szymańskiego³⁶, Konstantego Wieczorka³⁷, Ludwika Wierchowskiego³⁸ oraz Jana Wiśniewskiego³⁹. Pojmano również księdza proboszcza parafii pw. św. Piotra i Pawła Józefa Domachowskiego wraz z najprawdopodobniej czterema księżmi wikariuszami⁴⁰. Znamy nazwiska zaledwie dwóch z nich: Antoniego Wojciecha Januszewskiego oraz Jana Mieczysława Mencela⁴¹. W tym samym czasie do podobnych zdarzeń doszło na terenie okolicznych wsi. Z Wielkiej Nieszawki zabrano Dionizego Rumińskiego⁴² oraz Jana Sokołowskiego⁴³. Ponadto we wsi Kozibór pojmano Józefę Basarewską⁴⁴,

---

³² Ibidem, 56/527, Protokół przesłuchania świadka Ignacego Nogi, 15 lutego 1947 r.; ibidem, 56/631, Protokół przesłuchania świadka Ignacego Nogi, 3 września 1947 r.

³³ OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Konstancji Nowak, 16 września 1968 r.; M. E. Jezierska, *Transporty więźniów Fortu VII w Toruniu do Stutthofu*, „Zeszyty Muzeum Stutthof”, nr 4, 1981, s. 169.

³⁴ OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Stefani Serafin, 11 września 1968 r.

³⁵ AIPN By, 56/119, Wniosek Stanisławy Tylmanowej z d. Szczmańskiej o uznanie za zmarłego brata Józefa Szczmańskiego, 28 stycznia 1946 r.

³⁶ Ibidem, 56/527, Wniosek Franciszki Szymańskiej o uznanie za zmarłego męża Leona Szymańskiego, 31 stycznia 1947; ibidem, 56/527, Protokół przesłuchania świadka Ignacego Nogi, 15 lutego 1947 r.

³⁷ OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Konstancji Nowak, 16 września 1968 r.

³⁸ AIPN By, 56/258, Podanie Leokadii Wierchowskiej o uznanie za zmarłego męża Ludwika Wierchowskiego, 18 września 1945 r.

³⁹ OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Stefani Serafin, 11 września 1968 r.; J. Bochen, A. Lewandowski, „*Ci co nie zawiedli*”: *nauczyciele i pracownicy oświaty Torunia i powiatu toruńskiego w latach wojny i okupacji hitlerowskiej 1939–1945. Martyrologia*, Toruń 1984, s. 85.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Jana Henryka Kozłowskiego, 20 sierpnia 1968 r.

⁴² *Dionizy Rumiński*, źródło: <https://straty.pl/> [dostęp: 13.01.2024].

⁴³ AIPN By, 56/620, Podanie Heleny Sokołowskiej o uznanie za zmarłego męża Jana Sokołowskiego, 11 czerwca 1947 r.; S. Grochowina, *Selbstschutz*, s. 185.

⁴⁴ AIPN By, 56/545, Podanie Eugenii Basarewskiej o uznanie za zmarłą matkę Józefę Basarewską, 28 stycznia 1947 r.

a w Małej Nieszawce Adama Rokickiego⁴⁵. Ze swojej parafii położonej w Cierpicach zabrano także księdza proboszcza Bernarda Sadeckiego⁴⁶.

Aresztowani tego dnia, zapewne pod eskortą funkcjonariuszy Selbstschutzu, zostali odprowadzeni i skoncentrowani przed budynkiem Straży Pożarnej w Małej Nieszawce⁴⁷. Nie zachowały się żadne relacje, które mogłyby świadczyć o biciu czy torturowaniu zgromadzonych tam Polaków. Nie możemy jednak tej możliwości całkowicie wykluczyć. 17 października grupa miejscowa z Grębocina znęcała się nad pojmanymi, zanim przetransportowała ich do Torunia⁴⁸. Tego dnia poddano torturom i pobiciom aresztowanych także w innych miejscowościach powiatu.

Grupa Polaków, pilnowana przez uzbrojonych członków Selbstschutzu⁴⁹, opuściła Małą Nieszawkę najprawdopodobniej nad wieczorem⁵⁰. Według relacji świadków pojmanych zabrano nad Wisłę, skąd promem przetransportowano ich na drugi brzeg rzeki⁵¹. Następnie pognano ich prawdopodobnie do gmachu Starostwa Powiatowego w Toruniu, w którym to 17 października koncentrowano pojmanych tego dnia Polaków zamieszkujących tereny podmiejskie. Wskazywać na to może relacja Zofii Jakubowskiej. Pojmana tego samego dnia miała spotkać w budynku m.in. Jana Wiśniewskiego i proboszcza Domachowskiego⁵².

---

⁴⁵ Ibidem, 58/332, Protokół z rozprawy sądowej o stwierdzenie zgonu Adama Rokickiego, 7 lipca 1958 r.

⁴⁶ W. Jacewicz, J. Woś, *Martyrologium polskiego duchowieństwa Rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*, t. 5, Warszawa 1978, s. 63.

⁴⁷ AIPN By, 56/1044, Podanie Urszuli Koźlikowskiej z d. Oczka o uznanie za zmarłego męża Leonarda Tadeusza Koźlikowskiego, 2 marca 1948 r.; ibidem, 56/545, Protokół przesłuchania świadka Marii Rokickiej, 29 marca 1947 r.

⁴⁸ Ibidem, 56/528, Wniosek o uznanie za zmarłego Albina Mądraszewskiego, 3 listopada 1947 r., OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Wandy Kudlińskiej p. v. Dekowskiej, 10 sierpnia 1968 r.

⁴⁹ AIPN By, 56/545, Protokół przesłuchania świadka Marii Rokickiej, 29 marca 1947 r.

⁵⁰ Ibidem, 56/1044, Podanie Urszuli Koźlikowskiej z d. Oczka o uznanie za zmarłego męża Leonarda Tadeusza Koźlikowskiego, 2 marca 1948 r.

⁵¹ Ibidem, 56/1044, Podanie Urszuli Koźlikowskiej z d. Oczka o uznanie za zmarłego męża Leonarda Tadeusza Koźlikowskiego, 2 marca 1948 r.; ibidem, 56/620, Protokół przesłuchania świadka Rozalii Karolewskiej, 22 września 1947 r.

⁵² OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Zofii Jakubowskiej z d. Janickiej, 2 kwietnia 1969 r.

Wszyscy zgromadzeni tam mieszkańcy powiatu zostali jeszcze tego samego wieczora przetransportowani do Fortu VII.

Aresztowania miejscowej ludności, choć z mniejszą efektywnością, kontynuowano przez kolejne dni. 18 lub 20 października 1939 r. we wsi Kąkol pojmano Dymitra Bojko⁵³, Franciszka Helmana wraz z synem Stanisławem⁵⁴ oraz Franciszka Jeziorskiego⁵⁵. 19 dnia miesiąca ze swego mieszkania na Podgórzu zabrano Jana Skrzypnika⁵⁶. Wraz z nim zostali najpewniej aresztowani bracia Hieronim i Feliks Błażejewscy. Zdarzenie to następująco opisała małżonka pierwszego z nich:

19 października 1939 – datę tę dokładnie pamiętam – zjawilo się w naszym mieszkaniu dwóch członków Selbstschutzu, celem aresztowania mego męża. Ponieważ mąż mój był chory i leżał w łóżku, prosiłam, by od jego aresztowania odstąpili, na co się jednak nie zgodzili. W tym właśnie czasie wszedł do mieszkania brat męża Feliks, który wprawdzie pracował w Brzozie jako dyżurny P.K.P., lecz wróciwszy z ewakuacji zamieszkał u swej matki zamieszkałej w tym samym domu przy ulicy Poznańskiej 42. Widząc, że aresztują jego brata, prosił ich, by tego z uwagi na jego chorobę nie czynili. Wówczas kazali mu przyjść również i złożyć takie usprawiedliwienie wobec burmistrza w Podgórzu. Obaj wyszli z domu, lecz od tego czasu ich więcej nie widziano⁵⁷.

Żona Józefa Serafina – Stefania, została aresztowana w trakcie, zwołanej podstępem prawdopodobnie 9 lub 10 listopada, konferencji nauczycielek⁵⁸. W gmachu mieszczącym się wówczas przy Hermann-

---

⁵³ AIPN By, 56/1211, Wniosek o uznanie za zmarłego Dymitra Bojko, 29 listopada 1948 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Zofii Jeziorskiej, 9 lutego 1949 r.; ibidem, Świadcstwo moralności wystawione 3 listopada 1946 r.

⁵⁴ OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Franciszka Helmana, 19 października 1946 r.

⁵⁵ AIPN By, 56/610, Wniosek o uznanie za zmarłego Franciszka Jeziorskiego, 28 maja 1947 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Józefy Bojko, 18 lipca 1947 r.

⁵⁶ Ibidem, 58/405, Protokół z rozprawy o uznanie za zmarłego Jana Skrzypnika, 8 marca 1960 r.; ibidem, Wniosek o uznanie za zmarłego Jana Skrzypnika, 3 lutego 1960 r.

⁵⁷ OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Zofii Błażejewskiej, 26 września 1968 r.

⁵⁸ Ibidem, Protokół przesłuchania świadka Stefania Serafin, 11 września 1968 r.; S. Grochowina, *Barbarka*, s. 38; Z. Jakubowska, [wspomnienie], [w:] *Najtrudniejsza*

-Göring-Strasse 39 (ul. Bydgoska 39) – znajdowała się tam wówczas siedziba Gestapo⁵⁹, w której zorganizowano pułapkę – zostały aresztowane także Józefa Bator oraz Helena Skorska⁶⁰.

Do dziś niewiele wiadomo na temat aresztowanego mieszkańca Glińek, Antoniego Łęgowskiego. Jego losy miały się okazać wyjątkowo tragiczne, gdyż według informacji zawartych w postanowieniu w sprawie uznania go za zmarłego, zadenuncjować go miała własna żona⁶¹. Jego dalsze losy są nieznanne. Istnieje jednak prawdopodobieństwo, że jest kolejną osobą osadzoną w Forcie VII, która następnie została zamordowana.

Zivilinternierungslager (obóz dla internowanych osób cywilnych), mieszczący się w toruńskim Forcie VII, stał się więzieniem, w którym przetrzymywano około 1200 aresztowanych z terenu miasta i powiatu. Przetrzymywani w przepelnionych i nieogrzewanych izbach pozbawionych wyposażenia, niejednokrotnie padali ofiarą szykan, wyzwisk czy bicia. Nierzadko torturowani w trakcie przesłuchań byli zdani na łaskę specjalnej komisji, której przewodniczył komendant placówki, Karl Friedrich Strauss. Więźniów dzielono na trzy grupy związane z ich przyszłym losem: skazanych na rozstrzelanie, wywózkę do obozu Stutthof oraz przeznaczonych do zwolnienia⁶². Aresztowanych, których planowano zamordować, wywożono z Fortu VII samochodami firmy należącej do wspomnianej rodziny Jaugschów. Więźniowie, nieświadomi wyroku, który nad nimi zapadł, mogli jedynie domyślać się, jaki los ich czeka⁶³. Samochody zatrzymywały się w lesie położonym nieopodal Barbarki, gdzie odbywały się egzekucje. Zamordowano tam około sześćset osób⁶⁴. Siedemnastu z nich zamieszkiwało na terenie Podgórza.

---

lekcja: wspomnienia nauczycieli ziemi bydgoskiej z lat 1939–1945, wyd. B. Głębowicz, Warszawa 1974, s. 105.

⁵⁹ J. Sziling, *Organizacja*, s. 530.

⁶⁰ Z. Jakubowska, op. cit., s. 105.

⁶¹ AIPN By, 56/945, Postanowienie w sprawie uznania za zmarłego Antoniego Łęgowskiego, 17 sierpnia 1948 r.

⁶² S. Grochowina, *Barbarka*, s. 33; eadem, *Selbstschutz*, s. 185; T. Jaszowski, Cz. Sobecki, op. cit., s. 40–42.

⁶³ T. Jaszowski, Cz. Sobecki, op. cit., s. 42.

⁶⁴ S. Grochowina, *Barbarka*, s. 39; eadem, *Selbstschutz*, s. 193.

Ponadto prawdopodobnie co najmniej osiem pochodziło z okolicznych wsi.

Aneks

Szczegółowa lista aresztowanych z terenów Podgórza i okolicznych wsi, wśród których znalazły się: Cierpice, Glinki, Kąkol, Kozibór, Mała Nieszawka i Wielka Nieszawka.

Podgórz

1. Józefa Bator: nauczycielka Publicznej Szkoły Powszechnej w Podgórzu. Aresztowana 9 lub 10 listopada 1939 r. i osadzona w Forcie VII. Wywieziona pierwszym transportem w dniach 8–10 stycznia 1940 r. do ZL Neufahrwasser w Gdańsku. Osadzona w tamtejszym więzieniu, z którego została zwolniona w lutym 1940 r.⁶⁵
2. Wincenty Białecki: ur. 8 lipca 1895 r., powstaniec wielkopolski, pracownik PKP. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany prawdopodobnie 31 października 1939 r.⁶⁶
3. Feliks Błażejowski: ur. 8 sierpnia 1897 r., pracownik PKP. Aresztowany 19 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany⁶⁷.

---

⁶⁵ Z. Jakubowska, op. cit., s. 105–109.

⁶⁶ AIPN By, 56/1694, Protokół z rozprawy o uznanie za zmarłego Wincentego Białeckiego, 18 kwietnia 1946 r.; ibidem, Wniosek o uznanie za zmarłego Wincentego Białeckiego, 23 grudnia 1945 r.; OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Heleny Białeckiej, 16 września 1968 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Konstancji Nowak, 16 września 1968 r.; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik – grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 16, s. 18.

⁶⁷ AIPN By, 56/1679, Protokół przesłuchania świadka Franciszki Błażejowskiej, 23 października 1946 r.; ibidem, Wniosek o uznanie za zmarłego Feliksa Błażejowskiego, 10 października 1945 r.; OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Karola Sieńskiego, 26 września 1968 r.; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce*

4. Hieronim Błażejowski: ur. 26 listopada 1899 r., pracownik PKP. Aresztowany 19 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany⁶⁸.
5. Feliks Aleksander Dolatowski: ur. 8 lutego 1888 r., nauczyciel. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany⁶⁹.
6. Ks. Józef Domachowski: ur. 13 września 1876 r., proboszcz parafii pw. św. Piotra i Pawła w Toruniu – Podgórz, działacz społeczny i kulturalny. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Po kilku dniach został z niego zwolniony. Ponieważ powrócił do pełnienia posługi kapłańskiej, 3 listopada 1939 r. został ponownie aresztowany i osadzony w Forcie VII. Wywieziony pierwszym transportem w dniach 8–10 stycznia 1940 r. do ZL Neufahrwasser w Gdańsku. Następnie przetransportowany do obozu Stutthof, w którym zginął w marcu 1940 r.⁷⁰
7. Ks. Antoni Wojciech Januszewski: ur. 2 lutego 1914 r., wikary parafii pw. św. Piotra i Pawła w Toruniu – Podgórz. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany prawdopodobnie 28 października 1939 r.⁷¹

---

niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939), Toruń 2009, poz. 19, s. 18.

⁶⁸ AIPN By, 56/96, Wniosek o uznanie za zmarłego Hieronima Błażejowskiego, 8 stycznia 1946 r.; OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Zofii Błażejowskiej, 26 września 1968 r.; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 21, s. 18.

⁶⁹ AIPN By, 56/631, Protokół przesłuchania świadka Ignacego Nogi, 3 września 1947 r.; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 48, s. 20.

⁷⁰ OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Antoniego Szczygieł, 5 czerwca 1968 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Józefa Mielcarka, 14 czerwca 1968 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Stefani Serafin, 11 września 1968 r.; W. Jacewicz, J. Woś, op. cit., s. 21–22.

⁷¹ OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Jana Henryka Kozłowskiego, 20 sierpnia 1968 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Stefani

8. Jan Kowalski: ur. 1885 r., funkcjonariusz Policji Państwowej. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany⁷².
9. Leonard Tadeusz Koźlikowski: ur. 23 lutego 1911 r., właściciel firmy ogrodniczej. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany⁷³.
10. Bernard Lewandowski: ur. 21 marca 1920 r., członek Przysposobienia Wojskowego. Aresztowany 13 października 1939 r. i prawdopodobnie osadzony w Forcie VII. Przypuszczalnie wywieziony na Barbarkę, gdzie mógł zostać zamordowany⁷⁴.
11. Jan Lewandowski: ur. 13 października 1888 r., stolarz. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany⁷⁵.

Serafin, 11 września 1968 r.; W. Jacewicz, J. Woś, op. cit., s. 31; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 81, s. 21.

⁷² AIPN By, 56/924, Protokół z rozprawy sądowej o stwierdzenie zgonu Jana Kowalskiego, 16 czerwca 1948 r.; OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Heleny Białeckiej, 16 września 1968 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Konstancji Nowak, 16 września 1968 r.; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 113, s. 23.

⁷³ AIPN By, 56/1044, Protokół przesłuchania świadka Marii Koźlikowskiej, 20 marca 1948 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Zofii Koźlikowskiej, 20 marca 1948 r.; ibidem, Wniosek o uznanie za zmarłego Leonarda Tadeusza Koźlikowskiego, 2 marca 1948 r.; OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Eugenii Rokickiej z d. Bassarewskiej, 31 marca 1969 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Konstancji Nowak, 16 września 1968 r.; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 116, s. 23.

⁷⁴ AIPN GK, 189/3, Pismo skierowane do więźniów Fortu VII o historię okupacji na Pomorzu [brak daty]; *Bernard Lewandowski*, źródło: <https://straty.pl/> [dostęp: 15.01.2024].

⁷⁵ AIPN By, 58/340, Wniosek Edmunda Lewandowskiego o uznanie za zmarłego ojca Jana Lewandowskiego, 9 lipca 1958 r.; OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół

12. Ks. Jan Mieczysław Mencil: ur. 11 czerwca 1915 r., wikary parafii pw. św. Piotra i Pawła w Toruniu – Podgórz. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany prawdopodobnie 28 października 1939 r.⁷⁶
13. Ignacy Noga: ur. 1883 r., kupiec. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Przeżył lata okupacji, szczegóły nieznanne⁷⁷.
14. Józef Nowak: ur. 1887 r., kierownik ekspozytury Urzędu Miasta Torunia na teren jego lewobrzeżnej części, działacz społeczny. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany⁷⁸.
15. Józef Nowak: ur. 22 lutego 1920 r., syn wyżej wymienionego, uczeń Liceum Handlowego w Toruniu. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony pierwszym transportem w dniach 8–10 stycznia 1940 r. do ZL Neufahrwasser

---

przesłuchania świadka Heleny Białeckiej, 16 września 1968 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Konstancji Nowak, 16 września 1968 r.; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 130, s. 24.

⁷⁶ OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Stefanii Serafin, 11 września 1968 r.; W. Jacewicz, J. Woś, *Martyrologium polskiego duchowieństwa Rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*, t. 5, Warszawa 1978, s. 48; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 144, s. 25.

⁷⁷ AIPN By, 56/527, Protokół przesłuchania świadka Ignacego Nogi, 15 lutego 1947 r.; ibidem, 56/631, Protokół przesłuchania świadka Ignacego Nogi, 3 września 1947 r.; OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Stefanii Serafin, 11 września 1968 r.

⁷⁸ OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Konstancji Nowak, 16 września 1968 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Stefanii Serafin, 11 września 1968 r.; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 154, s. 26.

- w Gdańsku. Następnie przetransportowany do obozu Stutthof i dalej KL Sachsenhausen, gdzie zginął 25 maja 1940 r.⁷⁹
16. Józef Serafin: ur. 8 marca 1891 r., kierownik elektrowni wojskowej 31 Pułku Artylerii Lekkiej na Podgórzu. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany⁸⁰.
17. Stefania Serafin: ur. 1898 r., nauczycielka Państwowej Szkoły Powszechnej na Podgórzu. Aresztowana prawdopodobnie 9 lub 10 listopada 1939 r. i osadzona w Forcie VII. Została z niego zwolniona prawdopodobnie w grudniu 1939 r.⁸¹
18. Jan Skrzypnik: ur. 26 stycznia 1876 r., właściciel restauracji. Aresztowany w październiku 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany⁸².
19. Helena Skorska: ur. – , nauczycielka Państwowej Szkoły Powszechnej na Podgórzu. Aresztowana prawdopodobnie 9 lub 10 listopada 1939 r. i osadzona w Forcie VII. Dalsze losy nieznane⁸³.
20. Józef Szczmański: ur. 10 maja 1878 r., rzeźnik. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany⁸⁴.

---

⁷⁹ OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Konstancji Nowak, 16 września 1968 r.; M. E. Jezińska, op. cit., s. 169; *Nowak Josef*, źródło: <https://straty.pl/szukaj-osoby.php> [dostęp: 5.04.2024].

⁸⁰ OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Stefania Serafin, 11 września 1968 r.; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 213, s. 30.

⁸¹ OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Stefania Serafin, 11 września 1968 r.; Z. Jakubowska, op. cit., s. 105.

⁸² AIPN By, 58/405, Protokół z rozprawy o uznanie za zmarłego Jana Skrzypnika, 8 marca 1960 r.; ibidem, Wniosek o uznanie za zmarłego Jana Skrzypnika, 3 lutego 1960 r.; OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Konstancji Nowak, 16 września 1968 r.; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 216, s. 30.

⁸³ Z. Jakubowska, op. cit., s. 105.

⁸⁴ AIPN By, 56/119, Wniosek Stanisławy Tylmanowej z d. Szczmańskiej o uznanie za zmarłego brata Józefa Szczmańskiego, 28 stycznia 1946 r.; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling,

21. Leon Szymański: ur. 1 stycznia 1882 r., inżynier agronom, właściciel firmy ogrodniczej, współtwórca Polskiego Legionu Bałkańców we Francji, działacz Akcji Katolickiej. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany pod koniec listopada 1939 r.⁸⁵
22. Konstanty Wieczorek: ur. 1898 r., mistrz ślusarski, właściciel warsztatu siatkarskiego, chorąży Bractwa Kurkowego, radny Podgórze. Aresztowany i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany⁸⁶.
23. Ludwik Wierzchowski: ur. 19 grudnia 1893 r., mistrz fryzjerski, prezes Związku Inwalidów Wojennych, sekretarz Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany⁸⁷.

Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939), Toruń 2009, poz. 233, s. 31.

⁸⁵ AIPN By, 56/527, Wniosek Franciszki Szymańskiej o uznanie za zmarłego męża Leona Szymańskiego, 31 stycznia 1947; ibidem, 56/527, Protokół przesłuchania świadka Ignacego Nogi, 15 lutego 1947 r.; OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Heleny Białeckiej, 16 września 1968 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Konstancji Nowak, 16 września 1968 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Stanisławy Smorowskiej, 30 października 1968 r.; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 240, s. 32.

⁸⁶ OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Konstancji Nowak, 16 września 1968 r.; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 260, s. 33.

⁸⁷ AIPN By, 56/258, Podanie Leokadii Wierzchowskiej o uznanie za zmarłego męża Ludwika Wierzchowskiego, 18 września 1945 r.; OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Bolesława Makowskiego, 17 sierpnia 1968 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Heleny Białeckiej, 16 września 1968 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Tadeusza Wierzchowskiego, 4 października 1968 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Wiktora Kanta, 5 października 1968 r.; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 264, s. 33.

24. Jan Wiśniewski: ur. 1902 r., kierownik i nauczyciel Publicznej Szkoły Powszechnej na Podgórzu. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany prawdopodobnie 31 października 1939 r.⁸⁸

Cierpice

1. Ks. Bernard Sadecki: ur. 1909 r., proboszcz parafii w Cierpicach. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony pierwszym transportem w dniach 8–10 stycznia 1940 r. do ZL Neufahrwasser w Gdańsku. Następnie przetransportowany do obozu Stutthof, w którym zginął w kwietniu lub sierpniu 1940 r.⁸⁹

Glinki

1. Antoni Łęgowski: ur. 18 grudnia 1883 r., robotnik. Aresztowany i prawdopodobnie osadzony w Forcie VII. Przymuszcześnie wywieziony na Barbarkę, gdzie mógł zostać zamordowany⁹⁰.

Kąkol

1. Dymitr Bojko: ur. 30 kwietnia 1906 r. Aresztowany 18 lub 20 października 1939 r. i prawdopodobnie osadzony w Forcie VII. Przymuszcześnie wywieziony na Barbarkę, gdzie mógł zostać zamordowany⁹¹.

---

⁸⁸ OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Konstancji Nowak, 16 września 1968 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Stefani Serafin, 11 września 1968 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Zofii Jakubowskiej z d. Jannickiej, 2 kwietnia 1969 r.; J. Bochen, A. Lewandowski, „*Ci co nie zawiedli*”: *nauczyciele i pracownicy oświaty Torunia i powiatu toruńskiego w latach wojny i okupacji hitlerowskiej 1939–1945. Martyrologia*, Toruń 1984, s. 85; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 275, s. 34.

⁸⁹ M. E. Jezierska, op. cit., s. 170; W. Jacewicz, J. Woś, op. cit., t. 5, s. 63.

⁹⁰ AIPN By, 56/945, Postanowienie w sprawie uznania za zmarłego Antoniego Łęgowskiego, 17 sierpnia 1948 r.

⁹¹ AIPN By, 56/1211, Wniosek o uznanie za zmarłego Dymitra Bojko, 29 listopada 1948 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Zofii Jezierskiej, 9 lutego 1949 r.;

2. Franciszek Helmann: ur. 1894 r., robotnik. Aresztowany 18 lub 20 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Został z niego zwolniony⁹².
3. Stanisław Helmann: ur. 1922 r., robotnik. Aresztowany 18 lub 20 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany⁹³.
4. Franciszek Jeziorski: ur. 31 stycznia 1904 r. Aresztowany 18 lub 20 października 1939 r. i prawdopodobnie osadzony w Forcie VII. Przypuszczalnie wywieziony na Barbarkę, gdzie mógł zostać zamordowany⁹⁴.

Kozibór

1. Józefa Bassarewska: ur. 24 lutego 1887 r., rolniczka, działaczka społeczna. Aresztowana 17 października 1939 r. i osadzona w Forcie VII. Wywieziona na Barbarkę, gdzie została zamordowana⁹⁵.
2. Marcin Kociurski: ur. 1887 r., rolnik. Aresztowany pod koniec września 1939 r., prawdopodobnie zamordowany⁹⁶.

---

ibidem, Świadeństwo moralności wystawione 3 listopada 1946 r.

⁹² OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Franciszka Helmana, 19 października 1946 r.

⁹³ OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Franciszka Helmana, 19 października 1946 r.; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 76, s. 21.

⁹⁴ AIPN By, 56/610, Wniosek o uznanie za zmarłego Franciszka Jeziorskiego, 28 maja 1947 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Józefy Bojko, 18 lipca 1947 r.

⁹⁵ AIPN By, 56/545, Podanie Eugenii Basarewskiej o uznanie za zmarłą matkę Józefę Basarewską, 28 stycznia 1947 r.; OKŚZpNP w Gdańsku, Ds. 52/67, Protokół przesłuchania świadka Eugenii Rokickiej z d. Bassarewskiej, 31 marca 1969 r.; ibidem, Protokół przesłuchania świadka Łucji Dahlke, 16 października 1968 r.; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 11, s. 17.

⁹⁶ W. Jastrzębski, op. cit., s. 179.

Mała Nieszawka

1. Adam Rokicki: ur. 1878 r., rolnik. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany⁹⁷.

Wielka Nieszawka

1. Dyonizy Rumiński: ur. 8 kwietnia 1902 r., rolnik. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany⁹⁸.
2. Jan Sokołowski: ur. 4 czerwca 1909 r., robotnik. Aresztowany 17 października 1939 r. i osadzony w Forcie VII. Wywieziony na Barbarkę, gdzie został zamordowany⁹⁹.

Bibliografia

Źródła publikowane:

Jakubowska Z., [wspomnienie], [w:] *Najtrudniejsza lekcja: wspomnienia nauczycieli ziemi bydgoskiej z lat 1939–1945*, wyd. B. Głębowicz, Warszawa 1974, s. 99–110.

Zakrzewski T., *Wspomnienia Torunianina z Podgórza*, wyd. Zefiryn Jędrzyński, Toruń 2016.

---

⁹⁷ AIPN By, 56/545, Podanie Eugenii Basarewskiej o uznanie za zmarłą matkę Józefę Basarewską, 28 stycznia 1947 r.; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 197, s. 29.

⁹⁸ Dionizy Rumiński, źródło: <https://straty.pl/> [dostęp: 13.01.2024]; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 202, s. 29.

⁹⁹ AIPN By, 56/620, Podanie Heleny Sokołowskiej o uznanie za zmarłego męża Jana Sokołowskiego, 11 czerwca 1947 r.; S. Grochowina, *Selbstschutz*, s. 185; Wykaz nr 1: *Polacy zamordowani w lasach Barbarki jesienią 1939 r.*, [w:] S. Grochowina, J. Sziling, *Barbarka: miejsce niemieckich egzekucji Polaków z Torunia i okolic (październik–grudzień 1939)*, Toruń 2009, poz. 220, s. 30.

Opracowania:

- Bochen J., Lewandowski A., „*Ci co nie zawiedli*”: *nauczyciele i pracownicy oświaty Torunia i powiatu toruńskiego w latach wojny i okupacji hitlerowskiej 1939–1945. Martyrologia*, Toruń 1984.
- Ceran T., *Zbrodnia pomorska 1939: początek ludobójstwa niemieckiego w okupowanej Polsce*, Bydgoszcz–Warszawa 2024.
- Datner S., *55 dni Wehrmachtu w Polsce*, Warszawa 1967.
- Grochowina S., *Barbarka jako jedno z miejsc niemieckich zbrodni na Pomorzu Gdańskim w 1939 roku*, [w:] S. Grochowina, W. Rozynekowski, *Barbarka. Miejsce kultu, męczeństwa i pamięci*, Toruń 2019, s. 31–73.
- Grochowina S., *Selbstschutz w Toruniu i powiecie toruńskim*, [w:] *Zapomniani kaci Hitlera: Volksdeutscher Selbstschutz w okupowanej Polsce 1939–1940. Wybrane zagadnienia*, red. I. Mazanowska, T. S. Ceran, Bydgoszcz–Gdańsk 2016, s. 175–198.
- Jacewicz W., Woś J., *Martyrologium polskiego duchowieństwa rzymskokatolickiego pod okupacją hitlerowską w latach 1939–1945*, t. 5, Warszawa 1978.
- Jastrzębski W., *Terror i zbrodnia*, Warszawa 1974.
- Jaszowski T., Sobiecki C., *Niemy świadek. Zbrodnie hitlerowskie w toruńskim Fortcie VII i lesie Barbarka*, Bydgoszcz 1971.
- Jezierska M. E., *Transporty więźniów Fortu VII w Toruniu do Stutthofu*, „Zeszyty Muzeum Stutthof”, nr 4, 1981, s. 159–186.
- Kluczewajd K., *Podgórz: toruńskie przedmieścia sprzed lat*, Łódź 2018.
- Nowikiewicz E., *Prasa o wydarzeniach w Bydgoszczy z 3–4 września 1939 roku*, [w:] *Bydgoszcz 3–4 września 1939: studia i dokumenty*, red. T. Chinciński, P. Machcewicz, Warszawa 2008, s. 805–821.
- Sziling J., *Germanizacja Torunia*, [w:] *Historia Torunia*, t. 3, cz. 2, red. M. Biskup, Toruń 2006, s. 543–622.
- Sziling J., *Organizacja niemieckich władz okupacyjnych Torunia (1939–1945)*, [w:] *Historia Torunia*, t. 3, cz. 2, red. M. Biskup, Toruń 2006, s. 499–542.

